ORBÁN OTTÓ

Boccherini sírja

VAS ISTVÁN MENÜETTJE

Na tessék, fintorog a Szépre Szomjas Olvasó, *már megint egy prózai vers.*

És komor tekintettel mered maga elé.

Valljuk meg, valamennyi igazsága azért neki is van. Nem volt ez mindig így. A tizenkilencedik században, a szilárd értékek korában, a költőknek például még volt modora; ennek a kornak a költője, ha belépett egy ajtón, meghajtotta magát az egybegyűlt hölgyek előtt és bokáját összevágva azt mondta: „Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég", vagy „Az óra lüktet lassú percegéssel", azaz ráköszönt a leendő olvasóra, ezzel figyelmeztetve őt, hogy most lírai percek fognak következni.

Ennek, nézzünk szembe a tényekkel, vége. A két világháború, meg a huzamosan ingatag világhelyzet végképp betett az irodalmi illemtannak. Az a költő például, akit a következőkben fogunk szemügyre venni, fancsali ábrázattal hátrál be a színre, miközben ügyet sem vetve ránk, beszél valakihez, annyira belefeledkezve a társalgásba, hogy a végén még, ha időben ki nem térünk az útjából, a lábunkra tipor. És lehet-e biztos abban bárki is, aki egynél több modern költőt ismer, hogy a sajnálatos baleset emlékeiből fölocsúdó okozója a szenvedő alany elnézését fogja kérni?

Lírai sokkterápia, mozgatja meggyötört lábujjait a fentebb jellemzett olvasó.

Mindazonáltal arckifejezésének komorsága lényegesen enyhül. Ha viszontagságos módon is, egy lényeges ismeret birtokába jutott: a modern költemény olyan szerkezet, melynek csavarjait csak lazán szabad meghúzni, mivel menet közben a lazán hagyott csavar zörög a legszebben.

Vas Istvánról megállapítani, hogy „prózai" költő, egyike kritikánk Jourdain úrhoz illő bölcsességeinek. Szent Ágoston, Tolsztoj és Robbe-Grillet egyaránt prózát ír; műfaji meghatározásunk tehát kissé tágas. Köznapinak értve a prózait, sem jutunk sokkal többre: az ezoterikus költészet is a köznapi valóság elemeiből építkezik, legföljebb esetenként túl levegősen.

A költő szakmai titka pont ez: hogyan rak téglát téglára.

Tény, hogy azokon a helyeken, ahol Vas szerezte be építőanyagát, gyakran megfordultak prózaírók is, ez azonban nem jelent olyan sokat, mint gondolnánk. Éppen Vas tartósra munkált, mégis hajlékony prózája tanúsítja, mennyire másképp rakja a falat ugyanabból az anyagból ugyanaz a szerző is, mikor prózát, meg amikor verset ír. A köznyelvi beszédfordulatoknak viszonylag gyakori előfordulása e versekben épp azt mutatja, hogy a szerző nagyon is „költői" költő; van ereje ahhoz, hogy a köznapi beszédet puszta grammatikával költészetté forrósítsa, verssé bűvölje szövegét, látszólag legalábbis, egyszerű fogalmazással.

Módszere e tekintetben hiába hasonlítható a jó prózaíróéhoz, ha az eredmény gyökeresen más, próza helyett vers; a henye elnevezés mögött ott lapul az irodalomtörténet restsége, mely beéri azzal a divatos közhellyel, hogy válságoktól gyötört korunk költészetének egyik ága Eliot és Kavafisz nyomán mindinkább közeledik a prózához. De miért nem éri el? Mitől maradt meg máig költészetnek?

Céloztunk már rá. Attól, hogy saját nyelvtana van.

Vas István költészetének lényege is a költői mondatalkotás. Az a mód, ahogy szó és eszme a költői közlés elemi egységévé szerveződik. A jelentés zenéjévé.

Köznapi és kivételes, „prózai" és „lírai" keveredésének természetes színtere már a vers földszintje, az egyszerű beszéd is. Csak ezzel az útmutatással kezdhetünk sétálni rajta, a történet mentén, mindvégig földközelben.

Ide is? Minek? Még egy félgótikus
Kis csikos templom, amit elrontottak belülről.
Alja-barokk. Szerencse, hogy sötét van.
Gyerünk innen. De várjunk, ott valami fehérlik.
Egy hatalmas orr, egy domború fej, a falban. És alatta egy lant?
No, nézzük csak meg. Boccherini sírköve.
Hogy kerül ide? Persze Luccában született,
Bár Madridban élt. Hiszen emlékszel talán
A Madridi őrjáratra lemezen.

Ez a beszéd köznapi, de nem közönséges. Ravasz műgonddal van szerkesztve. Hajlékonysága, tagolása, *staccato* játszott futamai azt az előadásmódot idézik, amivel a Budapest nevű, ihletett előadó beszéli a magyar nyelvet. Annak a zeneműnek a foszlányait halljuk, melyben a hegedűk és kürtök merész ívelésére a rezignált nagydob mindössze annyit mond: „na bumm". Ez a nyelv kiválóan alkalmas arra, hogy külföldről csak az imént megtért honfitársunk egy zsúfolt villamoson vagy egy nem kevésbé zsúfolt eszpresszóban használja fontos közlendőinek továbbítására, általa zúdítva nyakunkba legfrissebb élményeit. Nevetséges voltában is keserves módja ez a beszédnek; túlzott hangossága riadtságot, szemérmetlen nyíltsága sebezhető szemérmet rejt; „dupla fedelű", hogy saját leleményével jellemezzük. Mint az az érzelem, mely Vast a használatára buzdítja. Szemérmes, de makacs hazafiság ez, ha nem is az Ábrányi Emilé: csökönyös, már-már sorsszerű ragaszkodás az eleven nyelvnek a költészetet éltető nedvekkel tápláló közegéhez, ahhoz a sokszor joggal ócsárolt, de botfülű bírálói által legalább annyiszor meg sem hallott, rondaságában is varázslatos „népköltészethez", mely a sokfelvonásos tragédiát egy harsány röhögést kirobbantó viccé tömöríti.

A feszültség, már az első szakaszé is, abból adódik, hogy ez esetben nem viccet mesélnek rajta. A ritmus szaggatott, de a tényközlés tartózkodóan tárgyilagos. Tárgyilagosságában van valami ódivatú, valami a múlt századi regények tisztességes körülményességéből. Ha számíthatunk is történetre, nem az obligát kávéházi sztorira, azt sejtjük.

Majd egy lélegzetvételnyi szünet.

És hirtelen megelevenedik a táj: a magyar költő háttere. „Gödöllő, tornaterem." Angliai útinaplójában maga Vas írja le azt a különös érzést, ami akkor fogta el, amikor Radnóti sorsáról próbált beszámolni oxfordi vendéglátójának. „Próbálom neki elmondani a tömegsírt, a rothadó viharkabátot, az átázott jegyzetfüzetet, s mindez olyan valószerűtlen ebben a városban, hogy szinte én is az ő hitetlenségével hallgatom magamat." De most a közönség nem angol. Félszavakból, kurta mondatokból értjük egymást:

..... Voltunk benne százan.
Még többen is. Egy kevés rothadt szalma.

Meg a hó, amit televizeltek. Amiben többé nem lehet mosakodni. Az élet értékeinek oly boldogítóan komplikált rendje hirtelen a végletekig leegyszerűsödik. Innen nézve a sejtelmes és rafinált művészet még jó, ha csak nevetséges. A nyelv csak a lényeg közlésére szorítkozik, hogy „Dilinós Dönci... fasiszta cikkeket írt", hogy „kiket kell akasztani", hogy a megfertőzött zsidók „a német katonák dalát, a Márikám-at énekelték odabent", hogy „amikor tífusz ellen oltottak be minket... a katonaorvos megjegyezte, hogy elég piszkosak vagyunk..." És a szavak egyhangú csikorgásába belefáradó fülünk egyszer csak elkezdi hallani a rondaságok költészetét, szemünk előtt kibomlik a valóság minden költői iskolát megszégyenítő szürrealizmusa; a költő, aki a versből való kiszólásaival becsületesen bevallja, hogy technikája nem a legújabb, az automata sebességváltóval működő költemények alkotóin túltéve tűnik el saját szövege mögött; többé nem őt hallgatjuk, ha ő beszél

is: az emberiség hangját halljuk tanúvallomást tenni, „zsidótlanító osztag", mutatkozik be fülünk bíróságának a gyilkos ostobaság a maga tömör embertelenségével — ugyanazon a nyelven, amit naponta beszélünk, amivel hangot adunk legjobb szándékainknak és soha el nem múló szerelmünknek.

Boccherini, akit Rottmann Andor, a vörös hajú nyomdász idéz színre, csak másodosztályú tanú a perben, előzékenyen cincogó kísértet.

A kivégzést, hogy a gödöllői tornaterembe illő allegóriával éljünk, a költői nyelv hajtja végre.

A szállongó legenda szerint Vas Istvánnak nincs költői nyelve.

Azaz hát van, csakhogy nem vele született, mint az igazi költőknek, csak afféle eltanult. Eltanulta attól, akinek volt. Polcról lopta, nyíltan kimondva, mint Dánia koronáját Claudius.

Ezt a szamárságot azért említjük itt, mert komolyan vesszük. Az ilyen legendát többnyire valóságos talapzatra építteti a tiszta szívjóság.

A harmadik Nyugat-nemzedék két költőjének is, Radnótinak és Vasnak, majdhogynem tanfolyamon kellett megtanulnia magyarul. Helyzetük az indulás pillanatában minden, csak nem irigylésre méltó. Az avantgard-vihar elültével eloszlott a remény is, hogy ki-ki egy hang legyen a kollektív költészet világkórusában. Halad mindenki a maga útján, zsákjában annyi hazaival, amennyit otthonról hozhatott. Babits és Kosztolányi, de Illyés és Szabó Lőrinc mögött is egy többé-kevésbé egységes, nyelvi és magatartásbeli példát sugalló világ áll. Vannak ezenfelül olyanok, akik szárnyakon közlekednek, mint József Attila máris, és később a suhanc Jékely meg a kamasz Weöres; rájuk nem hat a gravitáció. Radnótira és Vasra igen, realista alkat mindkettő. Megvan ehhez az élményanyaguk is, épp csak nem tudják hogy közölni. Útravalóul nemigen volt milyen nyelvet kapniuk; a fővárosi középosztály otthonaiban többnyire németet kevernek a magyarhoz, az emancipáltak gőgjét a kirekesztettek riadtságához. Az optikai csalódások világa ez, a soha-nem-volt magyar polgárság nagy igyekezettel igyekszik elhinni magáról azt, hogy létezik. Itt keresni hagyományt, nyelvet? Egy délibábba fogódzkodva? Őrült helyzet, de valóságos, Radnótinak és Vasnak ahhoz, hogy a *bérkaszárnya* vagy a *szögesdrót* szavakat majdan verseikbe építhessék, mindenekelőtt meg kellett tanulniuk berzsenyiül, vörösmartyul, aranyul. A tanfolyam gyötrelmeiről tanúként a prózaíró Vas, dokumentumként Radnóti korai verseinek kínos akartsága vall.

De hogy ez ne lenne igazi szerelem, életre szóló és halálos?

Minden iskolásgyerek tudja azt, hogy Radnóti a fasizmus modern zűrzavarával az eklogák latin rendjét szögezi szembe. Hangukból kihallani, hogy e megállapítás igazságát némi iróniával nyugtázzuk. Mivel van itt más említésre méltó tény is, fontosabb a vergiliusi álöltözetnél. Az eklogákban ugyanis a hajdani műnyelv, mely a korai Radnóti-versek némelyikét már-már fájdalmasan sikerületlenné teszi, egyszerre csak költészetet és emberséget sugározva ragyogni kezd. Nem Vergilius latinja, akárhogy is meresztjük a szemünket, hanem Radnóti tudatosan tanult és szerkesztett költői nyelve, a Vergiliust is megidézni képes, a sehol sem beszélt, mégis eleven, a tanárosan is prófétai. A megtanult magyar. Egyetlen vagyontárgya, amit nem lehet tőle elkobozni. Ebbe csomagolva őrzi emberségét és költő voltát; leghőbb vágya az utolsó pillanatig, hogy tökéletesen beszélje. Sírjában is ezt öleli magához.

És Vas, aki kivétel volt, mint írja, és életben maradt?

Hallgassuk, hogy beszél élete nagy tragédiájáról egyik korai versében, az *Estehajnal* címűben:

A keserű kórházból hazatértem.
Ki mindenem lett, fekszik ott az ágyon.
Még szólt hozzám, de tudtam, hogy nem értem,
Meri a betegség behálózta lágyan.
Csodát meg nem tesz semmi isten értem,
Egy sem akarja, hogy örülve áldjam.

A földön, égben, vízben mennyi isten!
És nincs közöttük egy, aki segítsen.

Valljuk be, bosszankodunk. Miféle illemtanórán oktatott alliteráció ez a „keserű kórház"? És milyen *dandy*sen van félrecsúsztatva az *ágyon-lágyan* rím; mint egy nyakkendő! És az affektált jambus: „Csodát meg nem tesz semmi isten értem"! Egyáltalán az egész költemény hangja fülsértően civilizált. Egy görög tragédia hősétől a legkevesebb, amit elvárhat az ember, hogy önkezével vájja ki a szemét; ehelyett ideállít elénk egy sorsüldözte költő, és fölolvas nekünk egy Kosztolányi modorában írt, elegáns értekezést.

De ahogy egyre mélyebben hatolunk a vers közegébe, úgy értjük meg, hogy a műgond itt nem verssorokat és versszakokat pántol össze, hanem egy szétpattanni készülő koponyát. Annak a fiatalembernek, aki most az éjszakában és a világban magára maradva ilyen lehetetlenül tökéletes verssorokat ró egymás alá, ez a választékos beszéd a tanult mestersége; ez az egyetlen tevékenység, amibe támasz és vigasz híján bele tud feledkezni, amivel magát és az időt múlatja, amit egyedüli oltalmának tudhat a halál közelében. És a rokokó bájnak ettől egyszerre súlya lesz; minél nevetségesebben fennkölt ez az éjszakában rögtönzött pásztorjáték, annál szívszorítóbb, annál halálosabb. A finnyásan szép beszéd pogány tanulságra jut; a vers vége azokat a magasságokat járja, amelyeket Kosztolányi *Marcus Aureliusa:*

Te meg, ki fekszel messze-messze tőlem,
Ne vedd zokon te sem, hogy ily vidáman
Mulattam nélküled az éjidőben,
S az öröm is kiárad most a számon,
Mint titkos áram száll a levegőben,
Lebeg, lebeg egy szép arany fonálon,
Tán, kedvesem, még téged is elérhet,
Ha szétnézel most, biztosan megérzed.

Elér hozzád, egész közel az ágyhoz,
A kívánságom száll remegve benne.
Simulj, simulj a hajnali sugárhoz,
Mely behatol a lázas kórterembe.
A betegséggel sohase barátkozz!
Úgy nézz rá, ahogy szoktál, szem a szembe,
Mielőtt minden átalakul köddé.
Csak itt és egyszer! Soha, soha többé!

Véren vett diadal ez, halál tapad a vers minden szavához. A költői nyelv meghódításáért Vas is, ha nem is olyan drámai módon, mint Radnóti, egész életével fizet.

Azért, hogy most, Boccherini sírja előtt toporogva, ennek a nyelvnek a romjain, mint eldobált lim-lomon tapossunk?

Ha az előbb a vers földszintjén jártunk, most a pincében, bizonytalan félhomályban. Akadémiai pályadíjra áhítozva mondjuk: a lírai mélytudatban.

„Alja-barokk", hallja a fülem, és egyszeriben önállósítja magát. Intellektuális fölényem, költői méltóságom vértezetében hiába tudom, hogy az, amit a fülem művel, barbárság, hogy így nem szabad verset olvasni, ez akusztikai hentesmunka; ő hallja a magáét és tesz az aggályaimra. „Lülről alja-barokk", ez az aszklepiadészi strófák félsora. „Szerencse, hogy sötét van. / Gyerünk innen. De várjunk, / ott valami fehérlik.", ez három anakreoni sor. „Domború fej a falban", ez is egy kishibás sor az aszklepiadészi strófák valamelyikéből, majd erre orral rácsúszva megint egy anakreoni sor: „Ban és alatta egy lant?" Majd egy tiszta jambikus triméter: „No, nézzük csak meg, Boccherini sírköve." És mindez a vers első kilenc sorában.

Hogy a továbbiakat már ráismerés örömével üdvözöljük. „De én nem ezt hal / lottam tőle először.", ez egy metrikai kentaur, alkaiosi főhöz aszklepiadészi far. És egy hirtelen ötlettel lépést váltó sorban is mennyire a helyén van a cezúra: „Hogy jó bajtárs volt és / remekül viselkedett". És megint néhány alkaiosi sorfoszlány: „Ő fütyörészte egész nap", „Hamar kikerültem onnan"; ennek a sornak a második fele pedig: „Ezt sziszegte fü / lembe és valahányszor elkenődtem", poétikai szakkönyvbe illően példás hendecasyllabus.

Mindez persze rémálom, egy őrült latintanár lidérces álma a költészetről: „A költői modernség metrikai alapzata." Agyunk mérsékli is *philosophiae doctor* fülünk professzori fontoskodását, annyit továbbítva csak olvasói tudatunkba a poétikai hírözönből, hogy a távolból délszaki eredetű, klasszikus versmértékek halk, de kitartó zenéje hallható.

Ami viszont fontos hír. Meghökkentő is, ha úgy vesszük. A beszédközeg, amiben mozgunk, pesti, de a mondatok szabása angol. A vers lélegzetvétele, sorainak íve és kanyargása azt az Eliotot idézi, akinek Shakespeare monológjai szolgáltak kalauzul a *Gerontion*, a *Hamvazószerda* és az *East Coker* írása közben.

Az előbb nyílt iróniával említettük a lírai mélytudatot, most már-már komolyan tesszük ugyanezt.

A latinok és angolok: egy magyar költő fiatalsága. Catullus, amint „szabadverseiből" épp kihallatszik a „belső zene". A hexaméter mint a költői lázadás kelléke. Magyarország a harmincas években. Nagyzás és nyomor. Bukott forradalom és „nemzeti ébredés". Innen nézve, az angolok: a Sziget. Költészetük: a folytonosság ígérete, a túlélés esélye, a civilizált Európa. „Richard és Anna fejemben vívják szócsatájukat." 1945-ben, miközben gyönyörű kilátás nyílik Pest romjaira. Vas az emeleten Shakespeare sorait fordítja, míg lentről fölhallatszik a „dzsesszek dallama", mellyel „egy kis cseléd" bátorítja a szövődő hadiszerelmet. Boldog békeidő: angol költők, költött hullák.

Művet olyan eleggyé, amilyen a *Boccherini sírja*, csak a sors komponálhat ihletett állapotában. Nincs az a tudatos költő, aki verset írva ilyen körmönfont ravaszkodásra képes.

A köznapian lompos beszéd alól ki-kiragyog valami fényesebb fegyelem, Boccherini pizzicatói és a keserves történet mögül valami dacos tündöklés.

A prózában a vers? Az öregségben a fiatalság? A *Boccherini sírjá*ban az *Estehajnal*? A költészet puszta ténye, hogy hiába Világos, nincs fegyverletétel?

Bevalljuk, nem tudjuk. Csak azt, hogy itt valamilyen titkos fényforrás világít. Mint földalatti nap, hogy Vastól kölcsönözzünk megint egy hasonlatot.

Nagy vers, mondjuk, hogy azon nyomban megszédüljünk saját bölcsességünktől. A művelt társaságban e meghatározással adhatjuk bizonyságát talleyrandi képességeinknek, ha az őszintén megtisztelni kívánt alkotót nagy költőnek azért már nem óhajtjuk nevezni, mert fő a szilárd értékrend ugyebár.

Az undor enyhe kozmaillatát hagyva magunk után, suhanjunk ki a nyitott ablakon.

1947, zölden tombol a nyár, a katedrán egy erősen másnapos ingben feszítő felnőtt, madárhangú és madárcsontú, alig magasabb nálunk. Egy Olyan-Mint-A-Könyvben. Az eleven költészet.

Weöres Sándorral való megismerkedésem történetét ma sincs okom másképp elmondani. Szememben ma is ő jelképezi minden általam ismert költő közül leginkább az apró testbe szorult nagy lélek komikusan hősies kalandját ezen a földön, a költészet mozarti csodáját. Verselőként az egyetemes líratörténet legnagyobbjai közül való, Lope de Vega egyenrangú társa; kettős jogon, többnyire költőien zilált hajzata jogán is: üstökös.

Hogy, hogy nem, ennek a tüneményes költőnek néhány verse engem, különösképp a „Szirénák légitámadáskor" című, konok röhögésre ingerel. A cím szerint említett vers már az első sorával: „...az éj kiárad az otthoniakra, hej". Ez a „hej"

az a hely, ahol engem elfog a tiszteletlen kétkedés. Megérzem ugyanis a csodálatos képesség határát, amelyet ez lényegénél fogva nem képes áttörni: csodálatos marad abban a pillanatban is, amikor ez már több, mint illetlenség. Semprun írja le a *Nagy utazás*ban a deportáltak emelkedett lelkiállapotát, melyet az váltott ki, hogy rabtartóik Bach és Mozart műveit közvetítették nekik a barakkok hangszóróin át. Vannak pillanatok, amikor a művészi — merénylet. Anna Franknak nincs „ábrázolástechnikája". Emlékszem, föltehetőleg életem végéig, a szirénák fülsértő hangjára, a vasajtó csapódására, a pince ázott neszeire. Szolmizáljuk az ostromot? „Hej"?

Lényemnek e megátalkodott része hidegen szemléli az üstökös csóváját.

Ugyanő kitartó vonzalmat érez Vas István „intellektuális" költészete iránt.

Elképesztő elnevezés. Nincs még egy olyan hírlapírója a háborúnak, mint Vas. Radnótinál a háború modern Golgotává nő, Illyésnél a nemzethalál föltámadó rémévé, Szabó Lőrincnek pedig, mint minden, ez is csak ürügy az egyetemes önzés már-már ártatlan remekműveihez. A háború undok szíve Vas verseiben dobog. A sárga csillag, a napról napra élet, Neufeld úr és a százalék, a német tiszt és vadászkutyája: hideglelősen pontos részletek, melyek fölött az egyetemes tanulságra törő költők többsége nagyvonalúan elhúz. Vas nem, ő ekkor kezdi szerkeszteni azt az újságot, melynek költészete a korrekt tényközlés. A mostanában készült fényképein többnyire külügyminiszteri eleganciával megjelenő költő valójában akkor lesz azzá az erőszakos és merész riporterré, aki rendelkezik e hivatás legfőbb kellékével: van orra ahhoz, hogy kiszimatolja századunk — már elnézést! — büdös ügyeit.

A jelenidejűségnek ez a mámora, a fotós megszállottsága, ahogy ütközet közben fényképez: ez Vas költészetének végső titka, a rejtélyes fényforrás, mely Boccherini sírját is beragyogja.

A fakanállal ütögetett fedő konkrét zenéje, bőszül neki végképp ennyi okfejtéstől a kezdet kezdetén megidézett olvasó, *illenek egymáshoz: költő és kora.*

Csönd, a mi oldalunkon. Szomorúan kell beismernünk, hogy ennél őszintébb dicséretet, noha mesterségünknek lényeges mozzanata az őszinte érzelmek kifejezése, magunk sem tudunk mondani.

DÉR ISTVÁN: EGY LÓ HALÁLÁRA